

RAFAEL
ARMENGOL
Pintor de pintors

ISABEL
CANET

FERRAN
GARCIA-OLIVER

Col·lecció Vides d'Art — 4
Dirigida per Martí Domínguez

RAFAEL
ARMENGOL
Pintor de pintors

ISABEL
CANET

FERRAN
GARCIA-OLIVER

© 2026, Isabel Canet Ferrer i Ferran Garcia-Oliver Garcia

© 2026, de les imatges: arxiu Rafael Armengol,
arxiu Didín Puig, arxiu Felip Machí, Josep Roig,
M. Glòria Roig, Manuel Boix, Jesús Orrico Álvaro Ruiz.

© 2026, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 – 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-1156-114-3

Depòsit legal: V-4697-2025

Correcció lingüística: I més. Serveis lingüístics i editorials

Disseny i maquetació: Eugenio Simó

Impressió: Producciones MIC, s.l. (Lleó)

Papers utilitzats:

Cialux Blanco. Guarrocasas

Arena High Definition White de 140 grams Fedrigoni

Sirio Color Celeste de 170 grams Fedrigoni

Tipus de lletra utilitzada:

Garamond Premier Pro

Imatge antiga de Benimodo.
Arxiu Didín Puig.

Carrer Major.
Arxiu Felip Machí.

Carrer Major.
Arxiu Didín Puig.

Plaça Machí.
Arxiu Didín Puig.

— I —

Un xiquet de Benimodo

ALS ANYS QUARANTA, ACABADA LA GUERRA, A Benimodo feia tant de fred durant els hiverns que la rosada pintava de blanc glaçat els marges dels camins. Encara perduraven, i havien de perdurar per molt de temps, els estralls de la contesa. Els seus mil cinc-cents veïns, mal comptats, havien evitat la temptació d'elevat els odis, que n'hi havia per a donar i vendre, al desgavell d'una matança a l'engròs dels uns contra els altres. Venjances del bàndol «nacional» n'hi hagué, poques, però no per això ferides sense tancar mai en el record de les famílies. Durant molts anys dones desconsolades, amb mocador negre al cap, bata i calces negres, ploraren llàgrimes de fel pels marits, els pares i els nòvios tancats o morts a la presó. Els vencedors, que veien en el general Franco el nou Cid Campeador, salvador d'Espanya de les cabiles roges i marxistes, esculpiren a la façana de l'església una «Cruz de los Caídos». Hi van consignar el nom d'un veí mort al front. Els perdedors que no havien fugit sentiren que el seu món s'havia enfonsat per sempre més i res, absolutament res, els havia de redimir, a més de suportar les impertinències dels falangistes, creguts que tenien carta blanca: «¡Tú, quítate el sombrero, que son las doce, la hora del ángelus!», i veges per què li ho havien de dir en castellà, veí del poble de tota la vida.

A Benimodo, en efecte, es veien pel carrer bufones camises blaves, i de la nit al matí va recuperar aquell aire levític, de rosaris, novenes i silenci mortuori durant la Setmana Santa, esvaït d'ençà d'aquella primavera fabulosa de 1931.

El fred i la gana foren una parella que anaven agafats de la mà en aquells anys esquerps de la postguerra. L'escola, un edifici precari i esbaldrat, entre Tots Sants i Pasqua, si més no, era com una petita Sibèria. Qualsevol mena de calefacció no passava de pura il·lusió de l'esperit, quan arreu faltava de tot per a fer una vida més passadora. Ensenyar els rudiments de la gramàtica i les matemàtiques als xiquets, i la costura a les xiquetes, es convertia en una empresa heroica, de resultats previsiblement i majoritàriament destinats al fracàs. Amb el got de llet i les galetes, si n'hi havia a casa, havien d'aguantar tot el matí. Encara no hi havien arribat els americans amb la seua llet en pols. Per a combatre el fred la canalla, la que podia i s'ho podia permetre, s'enduia de casa els «foguerils» a l'escola. Dins pots buits de llanda de tonyina en conserva, que les mares havien demanat al tender, ficaven un munt de brases del foc de la llar o de la cuina de carbó. El pot penjava d'un fil d'aram gràcies als dos forats que el pares, o els germans més majors, havien practicat a la part superior, solució que evitava cremar-se les mans. El mestre, Don Jaime Poquet, de Benimodo, més plenet que prim, feia seure entorn seu quatre o cinc sagals, dels que havien dut aquell bé de Déu de brases roents que, no és que conjuraren el fred del tot, però almenys no se li enravenaven els peus. Aquesta escalforeta addicional animava Don Jaime a eixir del pou de l'escepticisme. Sense els foguerils a males penes hauria aconseguit posar una miqueta de llum en els cabets de les criatures, més pendents de les musaranyes i de l'hora del pati que d'aquella retòrica estranya, un pèl estrident, sovint impenetrable que Don Jaime

practicava regle en mà. Cada matí una processó de menuts eixia de casa cap a l'escola proveïts dels fogonets portàtils. Perquè les brases mantingueren el caliu els feien rodar i rodar, com molinets de vent, i era com un festival de guspies i tonalitats cardenalícies que es retallaven contra les parets blanques de calç i el cel gèlid i esblaimat dels primers compassos del dia. Ah, els colors en moviment, quin misteri tan bonic i arcà als ulls dels escolars, enfundats dins els abrics i les bufandes! Un d'aquests xiquets que giravoltaven els foguerils era Rafael Armengol Machí.

Vivia al carrer de Bertí, en el si d'una família on la fam mai no els havia tret a ballar. Tanmateix, tot i haver sortejat la misèria de les més pobres, es trobava ben lluny de les opulències de les més riques. Casa d'antics llauradors, després de flanquejar l'entrada dues habitacions donaven a banda i banda al carrer; la de la dreta era una botiga de teles, la de l'esquerra el dormitori dels avis paterns, Loreto i Rafel. Una mica més endins, separada per una porta, s'obria una estança que feia de menjador amb la llar, centre de la vida domèstica i espai de sociabilitat de les visites, més aviat poques, d'amics, veïns i parents. Per una escala d'obra muntaven a la cambra. En l'endemig, però, hi havia l'habitació del matrimoni, Amparo i José Leopoldo, per bé que amb aquest nom aparatós, de ressonàncies austrohongareses, ningú, absolutament ningú se li adreçava, ni la mateixa dona, i tothom el coneixia com a Ismael, el dels Càncios de Benimodo. A dalt, a la cambra, enfront de l'andana on encara hi havia un vell canyís per a la cria dels cucs de seda i rastres de botifarres de la matança del porc, dormien en habitacions separades l'àvia paterna, Sofia, i, en un mateix llit, els dos germanets Rafael i Ismael, quatre anys més gran i que no va poder ser batejat fins passada la guerra (fig. 1). Fora, al corral, sota un cobert s'apilava la llenya, a més del pou, el galliner i la comuna, a l'esquerra, i la porquera, a la dreta; al

Noces dels pares, Amparo i Ismael, 1935.

Ismael i Rafael Armengol de menuts.

fons, una escala de fusta permetia pujar a la pallissa. Tard o d'hora la bassa de la comuna s'omplia. Una olor preocupant advertia que n'estava al límit de la capacitat. Quan Rafael tornava d'escola encara persistia la bafarada tremenda del buidatge, fet per l'empresa que disposava de camió cisterna i la corresponent bomba aspiradora. Encara com, perquè abans de la guerra tot es feia a mà i a cabassos.

El dia que en va fer cinc des que sa mare, un 18 d'octubre de 1940, festivitats de Sant Lluç, l'havia portat al món, allí, a la cambra de la casa del carrer de Bertí, Rafael va anar escampant-ho per tot el carrer: «He complit cinc anys, he complit cinc anys!». Devia ser, en la valoració de les coses que es feia el monyicot, una xifra rotunda, equivalent als cinc dits de la mà, i ja se sap que amb una mà sencera es pot prendre la mida al món. Les dones que el veien esbombant aquest aniversari, certament memorable, li deien: «Ja tenim un altre home a Benimodo, i ja no voràs tu l'eminència que se mos farà», i qui no li donava un caramel li donava un trosset de xocolata. El petit món de Benimodo funcionava per inèrcies ancorades en els rituals quotidians que venien del passat, però aquell elogi, fet des de la festa i la manyaguera, traguava una càrrega de futur.

Una de les veus que provenia del passat, la de la iaia Loreto, s'havia apagat feia ben poc. Morir, per a Rafael, era un gran què. T'estaves al cel en companyia dels àngels, menjaves a cor què vols coquetes amb mel, no paties fred ni, per tant, ja no era menester el fogueril i bufar per a avivar les brases. Amb tot l'enrenou del soterrar, les persones que venien a veure el cos present de la difunta i els maldecaps inevitables, a Amparo li vingué un mareig; les dones del veïnat la feren seure en una cadira de boga i li donaren un got d'aigua amb sucre i unes gotes de llima. La mare esvanida, reanimant-la amb els ventalls, seria el primer record que se li havia d'incrustar a Rafael en la memòria. L'endemà que

FIG. 1
Retrat a tinta de l'avia Sofia.

FIG. 2
Retrat a tinta de l'avi Rafel.

s'endugueren la iaia al cementeri procediren, seguint el costum, a fumigar l'habitació. Dins un perol la mare, ja restablerta, havia posat una pastilla que treia fum. Totes les cuquetes de la malaltia, tota la mala olor de la mort, havien de desaparèixer. Durant dos dies seguits l'habitació va romandre tancada, després la tornaren a obrir. A pesar de la netedat, la blancor dels llençols i el cobrellit, Rafael trobava estrany el buit, una mica solemne, de l'habitació silenciosa. La mare durant un temps va vestir de dol. El Nadal no feren els pastissos, però no els en faltaren gràcies a la generositat solidària de la parentela i les cases amigues.

Tot just va passar per casa el matalafer, eternament ambulat de poble en poble en companyia del seu ruquet, com l'esmolador, que hi venia més sovint, però amb bicicleta, on havia encastat al seient les moletes d'afilar. Rafael, encuriós, la boca oberta, els ulls com a taronges, es va quedar mirant-se abstrèct el matalafer com desplegava les escasses eines del seu ofici. Primer de tot va estendre una lona a l'entrada de casa i al damunt, prèviament descosits els matalafs, hi va abocar la borra endurida, començant per la de la iaia difunta que així, de passada, la desinfectaria. Destre, talment un mag de circ, amb sengles varetes feia com nuvolets de cotó-en-pèl, picava fort la fibra per tal d'estarrufar-la i traure'n la pols i els paràsits que hi haguessen fet cau. En quedar neta i esponjosa, l'home de les varetes la tornava a ficar dins una funda neta i, hala, a cosir el que adés havia descosit. Fer i desfer, la faena del matalafer. En la mirada del xiquet, aquesta professió tenia un punt d'elegància, d'art, de bellesa també. Així havia de ser el bon treball: consciencios, hàbil, amb un toc de màgia. Per descomptat, Rafael, als quatre i cinc anys, ignorava tots aquests conceptes, però de més gran li vindria a la memòria el quefer meticulós del matalafer, la traça amb l'agulla com la del pintor amb el pinzell.